

BIRGER ISACSON:

Därför har vi en jordbrukskris

Svensk Tidskrift inleder här en serie artiklar om det svenska jordbruket.

Den genomgripande strukturomvandlingen har sedan början av 50-talet minskat antalet verksamma inom jordbruket med 4/5. Skuldsättningen har sexdubblats sedan början av 70-talet. Många jordbrukare befinner sig därför i en mycket sårbar ekonomisk situation nu när världsmarknaden är i obalans och överskotten får säljas till underpris.

Vem skall betala exportförlusterna och hur skall överskottsproblemen lösas?

Lantbrukare Birger Isacson är fd riksdagsman och chef för LRFs Näringspolitiska avdelning samt ledamot av Lantbruksstyrelsen.

Massmedier har under de senaste åren i ord och bild visat de svenska böndernas missnöje över sin situation. I maj 1985 gick 25 000 bönder i ett demonstrationståg till Helgeandsholmen för att inför representanter för regering och riksdag framföra protester mot de jordbrukspolitiska förslag, som någon vecka senare skulle avgöras av riksdagen. Den demonstrationen förändrade ingenting i det liggande förslaget, men bönderna fick för hela svenska folket visa sitt missnöje över den behandling deras krav om en förbättrad lönsamhet hade mött. Missnöjet riktade sig nästan helt mot regeringen och jordbruksminister Svante Lundkvist.

Det beslut som riksdagen då fattade kommer att få stor betydelse för Sveriges bönder under flera år. Villkoren är minst sagt hårda och kommer att leda till att många tvingas avveckla sina lantbruk. Konkurs kommer att vara den sämsta, men för många den enda avvecklingsmöjligheten.

För många bönder har krisen kommit överraskande och oförklarligt. Man har ju under hela 1970-talet investerat och rationaliserat på olika sätt för att leva upp till de jordbrukspolitiska mål, som först 1967 års riksdag och senare också 1977 års riksmöte lagt fast. Denna uppsats skall försöka beskriva krisens orsak och framtida verkan på lantbrukets utveckling.

Jordbrukspolitikens mål

De viktigaste jordbrukspolitiska målen har varit och är tre:

- att producera den mängd livsmedel, som den svenska marknaden efterfrå-

gar och göra det på ett sådant sätt, att livsmedelsförsörjningen är tryggad även i ofredstider: **PRODUKTIONS-MÅLET.**

- Att detta skall ske till lägsta kostnad: **EFFEKTIVITETSMÅLET.**
- Det tredje målet har rört böndernas egen ekonomi: **INKOMSTMÅLET.**

Huvudtanken i jordbrukspolitiken har ända sedan 1947 års riksdagsbeslut varit, att de bönder som utvecklar och driver sina företag på ett effektivt sätt skall ha möjlighet uppnå en inkomst och standardökning som motsvarar vad industri- och tjänstemannagrupper kan uppnå.

Av exportbidraget betalar staten ca 600 mkr och bönderna själva 3 000 mkr.

1965 och 1967 års riksdagar anvisade delvis nya vägar för att påskynda effektivitetsprocessen. Jordförvärvslagen och garantilån var de instrument som lantbruksnämnderna nu fick att spela med. Jordbrukare som ville bygga ut och rationalisera fick – om lantbruksnämnden bedömde att den processen leder till ett utvecklat företag – fördelaktiga garantilån. (Lägsta bottenränta, även högt över gängse säkerhetsgränser.)

Detta blev populärt bland jordbrukare som både ville expandera och effektivisera. I Norrland beviljades också bidrag, för att underlätta investeringar som ansågs angelägna ur samhällets synpunkt: Regional livsmedelsproduktion och lokal sysselsättning.

När förvärvsärenden prövas enligt jordförvärvslagen har lantbruksnäm-

terna haft som huvudprincip att överföra mark till företag som kan förväntas uppnå effektivitetsmålet. Här har de framtidsinriktade bönderna och statens organ samverkat. Båda parter har ju varit besjälade av viljan att uppnå hög effektivitet: Bonden för att uppnå bättre inkomster och staten för lägre livsmedelspriser.

Stora strukturförändringar

Under 1960-talet skedde en kraftig minskning av antalet lantbruksföretag. Lönsamheten i lantbruket var under många år mycket svag. Sverige hade då en väl fungerande arbetsmarknad, som gjorde det lätt för många lantbrukare att gå över till annan sysselsättning. De arrenderade ut eller sålde gården till en granne, som då kunde växa. Denna strukturförändring har pågått med nästan oförminskad intensitet också under hela 1970-talet.

I början av 1950-talet fanns det närmare 300-tusen lantbruksföretag. Nu ca 100-tusen lantbruksföretag, varav ca 60-tusen är deltidsföretag, där stor del av familjens inkomster förtjänas utanför gården. I Sverige finns därför nu bara ca 40-tusen lantbruksföretag, där brukarfamiljen är helt beroende av gårdens inkomster. Dessa 40-tusen lantbruk svarar för ca 75 procent av den totala livsmedelsproduktionen i Sverige.

Många lantbrukarefamiljer har inte haft något annat val än att söka sig ut på arbetsmarknaden för att förbättra sina inkomster. Deras företag har blivit ett deltidsföretag, då de inte velat sälja gården men tvingats ta allt större del av sin inkomst utanför.

Arbetsförbrukningen i lantbruket beräknades år 1950 till drygt 1 000 miljoner arbetstimmar. Nu 1986 ca 200 miljoner arbetstimmar. Ändå producerar svenskt lantbruk väsentligt mer nu än 1950. Det är resultatet av ett genomgripande tekniskt och genetiskt utvecklingsarbete som gjort det möjligt att kraftigt höja avkastningen både i växtodlingen och djurskötseln, och ett bevis för den svenske bondens stora intresse att utnyttja ny kunskap och ny teknik.

Sedan början av 1970-talet har det byggts ca 10 000 nya djurstallar. Maskinparken i jordbruket har förnyats för stora belopp. Jordbrukets skuldsättning har sexdubblats. Arbetskraftåtgången har minskat med 4/5 delar mot vad den var i slutet av 1950-talet.

Ingen annan näring i Sverige kan redovisa en så kraftig produktivitetsutveckling under 1970-talet. Se Långtidsutredningen SOU 1984: 4.

Där sägs, att den årliga procentuella förändringen i produktiviteten under åren 1970–82 för jordbruket varit i genomsnitt 5,6%, för skogsbruket 2,7%, för industrin 3,3% och för varuhandeln 2,6%.

Lantbruket har med andra ord haft en dubbelt så hög produktivitetsutveckling som genomsnittet för övrigt näringsliv.

Trots denna effektivitetsutveckling har vi nu en jordbrukskris, vars främsta orsak är svårigheten att till lönsamma priser avsätta de livsmedel, som inte konsumeras inom landet.

Svensk jordbrukspolitik har aldrig haft som målsättning, att vi skall exportera livsmedel. Exporten har varit en utjämningsmarknad, som fungerat bra under lång tid, men som nu är helt ur balans.

Därför många av dagens svårlösta krisproblem.

Som världsmarknaden nu ser ut är den mest angelägna uppgiften för Sveriges bönder att minska produktionen. Det kan synas vara en enkel åtgärd, men nästan omöjlig att åstadkomma, som vi senare skall se. Och världsmarknaden ser inte ut att ändra karaktär under de närmaste åren.

Någon måste betala exportförlusterna

I riksdagsbeslutet 1985 ingår, att lantbruket i huvudsak själv skall ta ansvaret för exportkostnaderna. Det beslutet innebär med andra ord att jordbruket gärna får exportera, men att staten inte är beredd att stödja en sådan export.

Hela ansvaret för att hävda åkermarken och betala dess konsekvenser läggs på jordbrukarna.

Vid de prispförhandlingar som förs mellan staten och jordbruket är det hemmamarknadspriserna man förhandlar om. Starkt förenklat kan man illustrera det så, att man för en viss produkt fastställer ett "riktpris", som får tas ut gentemot handeln. Låt mig illustrera detta med följande exempel: Om man för griskött av hela slaktade kroppar kommit överens om ett riktpris om 17 kronor pr kg, får detta pris tas ut på den svenska marknaden. Men enligt beslut av riksdagen skall jordbruket själv svara för ev exportförluster. Under det senaste året har vi inte

fått ut mer än 6–7 kronor på exportmarknaden. Skillnaden gentemot överenskommet hemmamarknadspris blir då 10–11 kr. Om vi under året måste avsäta 25% av produktionen till detta låga världsmarknadspris motsvarar det en kostnad på ca 800 mkr.

De exportbidrag som betalas ut till exportören tas från en regleringskassa vars inkomster i huvudsak kommer från slaktsvinsproducenterna. Det sker så, att när producenten får sin leveransavräkning drar slakteriet av fn 4:– kr pr

Moms, skatter och sociala avgifter tar idag minst 50% av livsmedelspriset.

kg, vilket levereras in till regleringskassan. Det betyder att bonden får ca 275 kr mindre pr gris, än denne skulle ha rätt till enligt jordbruksavtalet. Den som levererar 1 000 slaktsvin pr år, får på detta sätt sin inkomst beskuren med ca 275-tusen kronor.

Samma förfaringssätt gäller i princip också för andra jordbruksprodukter. För spannmål tillämpas avgifter som tas ut på handelsgödsel och bekämpningsmedel samt på mjöl och gryn vid försäljning inom landet (förmalningsavgifter).

De samlade exportkostnaderna föregående regleringsår uppgick till ca 3 600 mkr. Härav betalade staten ca 600 mkr. Återstoden ca 3 000 mkr betalades av jordbruket.

Politiskt bråk om en kvarts miljard

Stor del av vårens jordbruksdebatt i riksdagen rörde sig om hur mycket staten

skulle betala av exportkostnaderna för spannmål. Regeringen gav förra årets beslut en egen tolkning, vilket skulle innebära att statens bidrag till exportkostnaderna skulle halveras i jämförelse med den tolkning de borgerliga partierna gjorde. Med vpks stöd fick regeringen till slut ge vika på den punkten.

Enligt riksdagens beslut både 1977 och 1985 skall all åkermark ses som en framtida resurs som skall hävdas. Det betyder, att åkermarken inte skall få tas ur produktion eller tex skogsplanteras.

Men riksdagen har också beslutat att staten inte skall betala bidrag till exportförluster efter år 1989. Därmed läggs hela ansvaret – både att hävda åkermarken och betala dess konsekvenser – på jordbrukarna.

Detta är en omöjlig uppgift för jordbruket, om nuvarande låga världsmarknadspriser inte radikalt höjs. Jordbruket är här i ungefär samma situation som de oljeproducerande länderna: För stort utbud i förhållande till konsumtionen.

Till detta skall läggas, att det svenska jordbruket är internationellt i en unik situation. Flertalet livsmedelsexporterande länder ger betydande exportstöd. Så tex USA och EG. Danmark fick tex för sin jordbruksexport föregående år ett exportbidrag jämte speciella marknadsföringsbidrag från EGs FEOGA-kassa på 7 400 milj Dkr. Vilket kan jämföras med den svenska statens bidrag på ca 600 mkr. (Danmark har lika stor åkermarksareal som Sverige = 2,9 milj hektar.) De danska lantbrukarna är också nöjda med sin situation. Tacka för det!...

Men hur länge kommer EG att betala bidrag till en olönsam export? Nu pågår

ett handelskrig med jordbruksprodukter mellan EG, USA och andra transoceaniska länder. Alla vill kapa åt sig tillgängligt exportutrymme – även om det kostar.

En annan jämförelse värd att notera, är att det svenska jordbrukets kostnader för exporten ca 3 000 mkr, betydligt överstiger det samlade jordbrukets ersättning föregående år för eget arbete och ränta på eget kapital i jordbruksföretagen.

De siffrorna anger i koncentrat vad som är jordbrukskrisens verkliga orsaker.

Hur lösa överskottsproblemen?

Riksdagens beslut innebär inte någon lösning på krisproblemen. Det är lätt att konstatera. Den utredning, som regeringen tillsatte efter regeringsskiftet hösten 1982, skulle se över hela fältet och ge svaren. Men de fick så snäva direktiv att uppgiften blev omöjlig. Utredningen – den s k LMK – producerade visserligen sex kilo utredningstryck, men hade inte ett enda svar på frågan.

Det är väl sådana direktiv och sånt kostsamt utredningsarbete som kvalificerat sig för en plats i Guinness rekordbok!

Vore svenskt lantbruk ett aktieföretag med en allsmäktig vd, så skulle naturligtvis en produktionsminskning ha vidtagits för länge sen. Men Sveriges jordbruk består av hundratusen beslutsfattare. De flesta har ingen näraliggande alternativ användning för sina investeringar eller åkermarken. Och alla de som under många år varit på offensiven, effektiviserat och utökat för att förbättra sin ekonomi, har väldigt svårt att nu krympa.

När lantbrukarna ser tillbaka verkar situationen ännu mer orimlig:

Under hela 1970-talet stimulerade staten en produktionsökning. Köpkraften var stark hos konsumenterna och spädades på ytterligare med livsmedelssubventioner. Vad som producerades av svenska jordbrukare fann till största del avsättning inom landet.

De begränsade överskott som uppstod var det inte svårt att finna köpare till på en fungerande exportmarknad.

Så kom den dramatiska räntehöjningen 1979 samtidigt som köpkraften påtagligt minskade. Det slog hårt mot jordbruket på två sätt: Starkt ökade kostnader och allt svårare ta ut priser som motsvarar de ökade kostnaderna.

Sämre situation har Sveriges jordbrukare inte haft sedan början av 1930-talet.

Jordbrukets andel av konsumentpriset allt lägre

Under senare år har det skett en utveckling i industri och handel, som fördyrat livsmedlen samtidigt som beskattningen medverkat till kraftiga prishöjningar för konsumenterna, när dessa alltmer övergått till halvfabrikat och färdigberedda livsmedel. (Den samlade skatteeffekten – moms, skatter och sociala avgifter – tar idag minst 50 % av livsmedelspriset.) Motståndet mot prishöjningarna riktar sig emellertid nästan alltid mot jordbruket och jordbruksavtalet, fast jordbrukets andel av vad konsumenten betalar under flera år successivt minskat. (För

kött tar t ex jordbrukets andel av konsumentpriset högst 35 %.)

Men bönderna har genom sin konsekvent genomförda effektivitetsprocess skapat en "köparnas marknad", där få konsumenter anser att det finns skäl till prishöjningar. Vid ett konstant överskott, som är svårt exportera är det näst intill omöjligt för bönderna att genom prishöjningar förbättra sina inkomster.

Sämre situation har Sveriges jordbrukare inte haft sedan början av 1930-talet. Och någon enkel väg finns inte för att klara krisen.

Prispressen slår obarmhärtigt

Det är nu främst de högt skuldsatta som hårdast känner av prispressen, medan de som haft tid och möjlighet att konsoli-

Att etablera skog kostar 6 à 8 tusen/hektar och inkomsterna kommer om en mansålder.

dera ekonomin under de hyggliga åren på 1970-talet ännu så länge klarar av prispressen. I denna situation får vi räkna med många konkurser, om man inte i tid frivilligt avvecklar. En konkurs slår orimligt mot jordbrukarfamiljen. Ty, det blir nästan alltid fråga om en personlig konkurs, där familjen också måste lämna bostaden.

Rekryteringen till jordbruket försvåras också. De som klarar sin ekonomi bäst i denna situation är deltidslantbrukarna. Heltidslantbrukarna måste göra väsentliga förändringar av sitt företag, i de fall detta alls är möjligt. Totalt måste jord-

brukets produktionsöverskott minska. Men hur detta skall ske är det inte så lätt bli överens om. Några vägar skymtar i ett längre perspektiv, några vägar har redan anträtts.

Produktionsbegränsningar nödvändiga

Mjolkproducenterna har bestämt sig för en frivillig kvotering för att få ner produktionen med ca tio procent. Den åtgärden, som nu pågått i drygt ett år, ser ut att ge avsett resultat. Mjolkproducenter som fyllt 60 år får dessutom ersättning om de slutar med mjölkkor (mjölkpensionering). Specialiserade köttproducenter och smågrisuppfödare kan också få ersättning, om de upphör med produktionen. Men för fläskproducenterna har man inte kunnat komma överens om någon begränsningsmodell.

Om vi vill nå en rimlig produktionsbalans behöver fläskproduktionen minska med ca 15% och äggproduktionen med 10%.

Men sen återstår den svåraste uppgiften: att komma i balans med spannmålsproduktionen. Vid ett normalår har Sverige ett exportbehov av drygt en miljon ton spannmål. Minskar vi djurproduktionen blir det mer spannmål att exportera. Världsmarknadspriset är nu så lågt, att vi får ut en krona mindre på export, än det "riktpris" som ligger till grund för prisförhandlingarna.

Fortsätter världsmarknaden att visa detta prisansikte, så måste vi överföra spannmålsarealer till något annat, som förhoppningsvis är mer lönsamt. Drar man ut konsekvenserna av denna omställning, så är ca 500-tusen hektar, eller

omkring en sjättedel av svensk åkermark överflödigt för livsmedelsproduktion. Men vi kan ju inte låta värdefull åkermark ligga och förvildas med ogräs och allsköns busk. Åkermarken är ju tveklöst en stor resurs, i en värld där vi har en så kraftig befolkningsutveckling och där det samtidigt sker en sån påtaglig global förstörelse av åkermark.

Frågan är bara när tillgång och efterfrågan på livsmedel i världen på nytt kommer i harmoni.

Det finns inte en lösning

Det som nu ligger närmast till hands är att börja använda åkermarken för energiproduktion. Där har vi kunskaper, som visar att det går att odla fram energigrödor som ger energimängd motsvarande 4 à 5 ton olja pr hektar. Men vägen dit är lång. Vilken gröda man än väljer tar det minst tio år innan det får den omfattningen att spannmålsproduktionen drastiskt påverkas. Närmast till hands ligger energiskog. Vill riksdagen vara med om ett beslut att tillverka etanol ur spannmål, kan vi på fem-sex år få användning för ett par hundra tusen hektar prima åkermark.

Men tyvärr kan man räkna med en långsam politisk process. Bönderna hoppas men har inga stora förväntningar på stor politisk handlingskraft. De har sig själva att lita till. Därför är det klokaste Sveriges bönder nu kan göra att plantera skog på åkermarken.

Detta kommer att förändra den vackra

landskapsbild vi lärt oss tycka så mycket om: En betydande del av det "fantastiska" Sverige.

Det finns naturligtvis också en rad andra växter vi kan odla för industri och energiändamål, för läkemedel och skönhetsupplevelser, men det rör sig inte om några stora arealer. Men nog kommer många jordbrukare att ivrigt pröva sådana möjligheter. Bönder ger inte upp i första taget. De söker alltid finna nya vägar.

Säkrast av allt är dock att plantera igen åkern med skog. På virke råder det brist – en typisk säljarens marknad. Men tyvärr, det kostar 6 à 8 tusen kr pr hektar att etablera skog, och först om en mansålder kommer inkomsterna. Hur många klarar detta utan statens stöd?...

Politikerna måste ta sitt ansvar

Regering och riksdag är i hög grad ansvariga för den kris som nu drabbar svenskt jordbruk. Därför måste man på ett kraftfullt sätt bistå jordbruket i dess svåra omställningsprocess.

Men den socialdemokratiska regeringen har under senare år plockat flera hundra miljoner från lantbruket i form av avgifter på produktionsmedel. Det är hög tid att återföra dessa pengar till jordbruket för att möjliggöra en realistisk produktionsomläggning. Så länge man inte gör det, visar det bara regeringens totala oförståelse för jordbrukarnas svåra situation.